

KACPER KARDAS

Biblioteka Śląska, Katowice

***Lexicon Latinopolonicum* Jana Warty –
unikatowy „druk widmo” z tajemnicą w tle**

Streszczenie

Przedmiotem tekstu jest starodruk *Lexicon Latinopolonicum* to *iest Dictionarz per ordinem literarum dostatecznie po Łacinie zebrany...* autorstwa Jana Warty, wydany w Krakowie w 1616 roku. Druk ten pozostaje unikatem na terenie Polski, a do 1961 roku znany był jedynie z not bibliograficznych. Artykuł zbiera dostępne szczątkowe informacje o słowniku i analizuje zarówno egzemplarz przechowywany w Bibliotece Śląskiej w Katowicach (sygn. 220347 I) wraz z jego historią i cechami charakterystycznymi, jak i – na jego podstawie – słownik jako opracowanie leksykograficzne. Jako główną podstawę źródłową słownika identyfikuje dzieło Jana Mączyńskiego *Lexicon Latino Polonicum ex optimis Latinae linguae Scriptoribus concinnatum...* (wyd. w Królewcu w 1564 roku).

Słowa kluczowe

słownik, leksykografia, leksykografia łacińska, unikat, zbiory Biblioteki Śląskiej, Biblioteka Śląska, starodruk, Jan Warta, Jan Mączyński, *Lexicon Latinopolonicum*

Monumentalna *Bibliografia Polska* Karola Estreichera notuje pod nazwiskiem niejakiego Jana Warty dwie pozycje książkowe: *Kalwaryę nową w Krolestawie Polskim* (wyd. w formacie 4° w Krakowie w 1617 roku; z dedykacją dla Mikołaja Zebrzydowskiego) oraz *Lexicon Latino Polonicum* [!] *Tironibus perutile*¹. Wokół obu unosi się mgła tajemnicy. Ich nakład pozostaje nieznany: według informacji Jana Daniela Janockiego (1720–1786) już w jego czasach *Lexicon...* był uznawany za *rarissimum*². Zawarty w tym dziele opis będzie przewijał się później w pracach Karola Mecherzyńskiego³, Adama Jochera⁴, Michała Wiszniewskiego⁵, Karola Estreichera⁶, a z bliższych współczesności – bibliografii zespołu Marii Renaty Mayenowej⁷. Przez lata słownik funkcjonował w literaturze przedmiotu jako swoisty „druk-widmo”, który odnotowywano wyłącznie w oparciu o dane pośrednie⁸. Egzemplarz leksykonu odkryto dopiero w 1961 roku, w księgozbiorze Szembeków przechowywanym w Bibliotece Śląskiej (sygn. I 220347)⁹. Współcześnie (tj. od marca 2021 roku) jest dostępny w zdigitalizowanej formie w Śląskiej Bibliotece Cyfrowej. W skali kraju ma charakter unikat. Drugi, który udało się zidentyfikować, stanowi część księgozbioru Biblioteki Narodowej Republiki Czeskiej w Pradze (sygn. 65 E 007455/adl.2) jako dzieło współoprawne z rozprawą lingwistyczną *Mithridates* Konrada Gesnera (wyd. Tiguri 1555). W czterech miejscach (k. tyt., s. 11, s. 111 i s. ostatnia) posiada pieczętki własnościowe z napisem „Národní a Universitní Knihovna v Praze”¹⁰. Na *verso* karty tytułowej znajduje się też pieczęć biblioteki Lobkowiczów, czeskiego rodu szlacheckiego. Ten wolumin

¹ *Bibliografia polska Karola Estreichera*, red. S. Estreicher, t. XXXII, Kraków 1938, s. 237.

² Por. *Janociana: sive clarorum atque illustrium Poloniae auctorum maecenatumque memoriae miscellae*. Vol. III, red. S.T. Linde, Warszawa 1819, s. 342–343 (dalej cytowane jako *Janociana* III). Nieliczne wzmianki opisywały *Lexicon...* jako dzieło zaginione, tak np. A. Lewicka-Kamińska, *Inwentarz księgarni Andrzeja Cichończyka w Jarosławiu z r. 1621*, „Roczniki Biblioteczne” 1961, t. V, s. 274.

³ K. Mecherzyński, *Historia języka łacińskiego w Polsce*, Kraków 1833, s. 77.

⁴ A. Jocher, *Obraz bibliograficzno-historyczny literatury i nauk w Polsce*, t. I, Wilno 1840, poz. 711.

⁵ M. Wiszniewski, *Historia literatury polskiej*, t. VI, Kraków 1844, s. 139.

⁶ *Bibliografia polska...*, s. 237.

⁷ M.R. Mayenowa, *Walka o język w życiu i literaturze staropolskiej*, wyd. II rozsz., Warszawa 1955, s. 53.

⁸ Podobnie wygląda zresztą sytuacja z drugim z odnotowanych u Estreichera druków, których autorem miałby być J. Warta. Poszukiwania egzemplarza *Kalwaryi Nowej...* nie dały rezultatów. Według informacji przekazanej przez Elżbietę Zajęc, kustosz Muzeum Narodowego, taki druk nigdy nie znajdował się w zasobie Biblioteki Książąt Czartoryskich, gdzie lokalizuje go *Bibliografia Polska*. Jego istnienie pozostaje zatem niepotwierdzone.

⁹ Po raz pierwszy informacje z karty tytułowej przedstawiła Janina Berger-Mayerowa w pracy *Nieznane [!] Estreicherowi »polonica« i »silesiaca« w starodrukach Biblioteki Śląskiej. Seria I*, Katowice 1961, poz. 96. Jego dane odnotowuje kartoteka Centralnego Katalogu Poloników XVII–XVIII wieku, którą prowadzi Biblioteka Narodowa. Później tę wersję przejmuje np. Piotr Grzegorzczak w swoim zestawieniu *Index Lexicorum Poloniae* (Warszawa 1967, poz. 959). Natomiast Renata Żurkowa w swoim opisie dorobku S. Giermańskiego w wydawnictwie *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku* posługuje się określeniem „słownik łacińsko-polski dla początkujących”, co sugeruje, że również korzystała ze starszych not (R. Żurkowa, *Giermański Stanisław, [w:] Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, t. I: *Małopolska*, cz. 2: *wiek XVII–XVIII*, vol. 1: A–K, Kraków 2000, s. 200).

¹⁰ Ta nazwa czeskiej Biblioteki Narodowej funkcjonowała między 1935 a 1940 rokiem.

również zyskał formę cyfrową i jest dostępny na platformie Google Books¹¹. Poza tymi dwoma wypadami wspomnieć jeszcze o:

- egzemplarzu z biblioteki Załuskich opisywanym przez J.D. Janockiego. Według jego słów wolumin miał zostać przekazany do klasztoru Kamedułów na Srebrnej Górze pod Krakowem (obecnie dzielnica Bielany)¹². Między grudniem 2007 a majem 2009 roku księgozbiór klasztoru został przeniesiony do Biblioteki Jagiellońskiej, gdzie do grudnia 2012 roku zespół bibliotekarzy przeprowadził jego opracowanie katalogowe¹³. *Lexicon...* J. Warty nie występuje w katalogu zbioru ani Biblioteki¹⁴;
- zapisie „Lexiconów polskich dwa w białej oprawie”, który pojawia się w inwentarzu księgarni Andrzeja Cichończyka (księgarza z Jarosławia) z 1621 roku przy spisie materiałów z pierwszej skrzyni. Anna Lewicka-Kamińska łączy go ze słownikiem J. Warty¹⁵.

Autor niniejszego artykułu stawia sobie za cel opisanie *Lexiconu...* znajdującego się w zbiorach Biblioteki Śląskiej w dwu wymiarach: dokumentacyjnym (jako unikatową w skali kraju jednostkę inwentarzową) i metaleksykograficznym (jako wydawnictwo będące częścią wielowiekowej tradycji słownikarstwa polskiego), a także nakreślenie wątpliwości, jakie budzi on m.in. w zakresie oryginalności i atrybucji autorstwa.

Karta tytułowa słownika prezentuje nieco inny zestaw danych niż te, które dotychczas były odnotowywane (patrz zdjęcia na następnej stronie). Część tytułu (*Lexicon Latinopolonicum*, pisane łącznie), imię i nazwisko autora (*Ioannes Wartha*, Jan Warta), miejsce (*Cracovia*, Kraków) i rok wydania (1616, zapisany cyframi arabskimi, nie rzymskimi), a także oznaczenie drukarni odpowiedzialnej za druk (*Haeredes Iacobi Sibeneicheri*) zgadza się z informacjami z szeregu dawnych not bibliograficznych. Obok nich z karty dowiadujemy się o nieznanym dotychczas szczegółach: druk miał uzyskać przywilej królewski¹⁶ i posiadał alternatywny tytuł *Kalepin skrocony*. Pełny tytuł brzmiał:

LEXICON LATINOPOLONICVM to iest DICTIONARZ
per ordinem literarum [!] dostatecznie po Łacinie ułożony.
Wszystkim w ięzyku Łacińskim się bawiącym barzo potrzebny.

¹¹ https://www.google.pl/books/edition/LEXICON_LATINOPOLONICUM/823gWkcybHwC (od czerwca 2024 roku) [dostęp 30.09.2024].

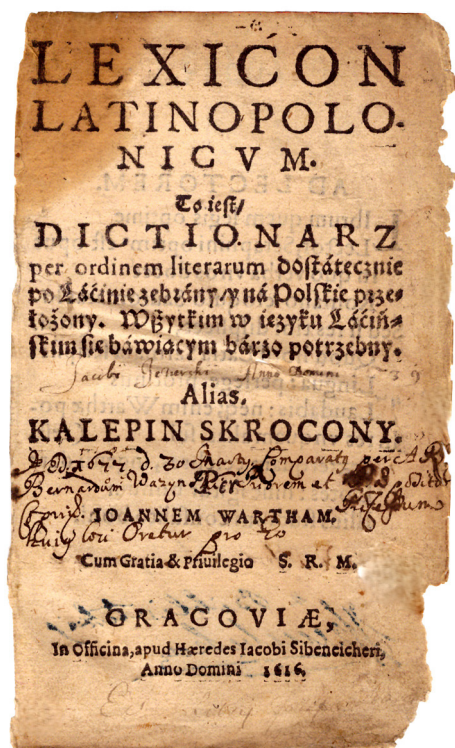
¹² Janociana III, s. 343.

¹³ J. Partyka, *Skarb ze Srebrnej Góry. Depozyt Kamedułów z krakowskich Bielan w Bibliotece Jagiellońskiej*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 2013, t. LXIII, s. 131–141.

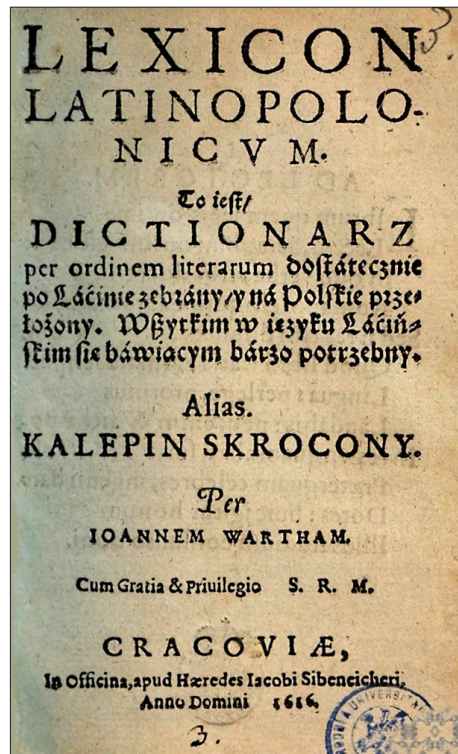
¹⁴ Informację potwierdzili pracownicy Czytelni Starych Druków BJ w korespondencji elektronicznej.

¹⁵ A. Lewicka-Kamińska, *Inwentarz...*, s. 274; oryginał jest przechowywany w Archiwum Państwowym w Przemyśle. Zeskanowany tekst rękopisu testamentu, inwentarza ruchomości oraz książek A. Cichończyka Archiwum udostępnia na swojej stronie internetowej: <https://www.przemysl.ap.gov.pl/art,575,inwentarz-xvii-wiecznej-ksiegarni> [dostęp 30.09.2024].

¹⁶ Nie zachowały się dokumenty, które pozwoliłyby potwierdzić tę deklarację.

BS sygn. 220347 I
źródło: Śląska Biblioteka Cyfrowa

NKČR sygn. 65 E 007455/adl.2
źródło: Google Books

Karta tytułowa obu znanych egzemplarzy słownika łacińskiego J. Warty

Nie zamieszczono dodatkowych informacji o autorze, jakkolwiek J.D. Janocki wspomina, iż jego nazwisko pochodzi od miejsca urodzenia, tj. miejscowości War-ta w województwie sieradzkim. Druku słownika podjął się Stanisław Giermański (?–1627), ówczesny zarządca lub właściciel drukarni Siebeneicherów działającej w oficynie kamienicy przy ul. Grodzkiej w Krakowie¹⁷.

Egzemplarz przechowywany w Katowicach nosi wiele znamion swojego wieku. Karty są pociemniałe, w wielu miejscach nadgryzione przez insekty. Część jest błędnie sygnowana, posiada też niewłaściwą paginację (zob. ciągi s. 93–96–95 czy 167–169–170–170). Część jest przesiąknięta od lewego górnego rogu nieznaną substancją. Wewnątrz druku na ponad czterdziestu stronach rozlewa się głęboka, brązowa plama, której centrum znajduje się mniej więcej na k. 158r, tj. na pierwszej stronie *Reiestru* wyrazów polskich. Do oprawy wykorzystano deski i skórę. W przedniej części brakuje sporego fragmentu (na skutek zalania, wypaczenia i oderwania lub odcięcia kawałka drewna?), niemniej da się odczytać wytłoczony ślepo tytuł: [LEXI]CON. Na powierzchni widoczne są spękania i głębokie zary-

¹⁷ Dzisiejsza ul. Grodzka 7; R. Żurkova, *Giermański Stanisław*, [w:] *Drukarze dawnej Polski...*, s. 194–195.

sowania, które świadczą o kontakcie z innymi drukami podczas przechowywania i wyciągania z ciągu magazynowego ciasno ułożonego na półce. Książka posiadała klamry, które niestety nie zachowały się. Nie ma wyraźnych śladów ingerencji konserwatorskiej, dawnej ani nowszej. Opisane uszkodzenia świadczą o warunkach, w jakich druk był przechowywany, zanim trafił do śląskiej księżnicy. Opisana brązowa plama, która bez wątplenia powstała, gdy książka była otwarta, ślady wyjmowania i odkładania do zwartego ciągu książek czy dopiski rękopiśmienne wewnątrz wskazują, że przez lata słownik był w czynnym użytku.

Na wewnętrznej stronie tylnej okładki wklejona jest miedziorytowa imitacja ryciny Antonie II Wierixa (1552?–1624?), artysty działającego w Antwerpii na przełomie XVI i XVII wieku. Przedstawia św. Stanisława Kostkę przyjmującego komunię świętą z rąk aniołów, nad którymi unosi się sylwetka św. Barbary¹⁸. Grafika opatrzona jest łacińskim wierszem rymowanym:

¹⁸ Zob. *Katalog portretów osobistości polskich i obcych w Polsce działających*, red. H. Widacka, t. IV, Warszawa 1994, poz. 5093 oraz *The Wierix Family. Part IV: Apostles, Fathers of the Church, Saints*, red. Z. van Ruyven-Zeman i in., Amsterdam 2004, poz. 1302. Tamże dalsza literatura.

*Stanislao beatorum
Panis [fertur] Angelorum
Com[itante] Bar[bara]*

*O rem miram admirandam
Escam terris fabricandam
Cœli fundunt atriae*

Oto błogosławiony Stanisław
Otrzymuje chleb anielski
A towarzyszy mu Barbara
Cóż to za rzecz niebywała i cudowna!
Z bram niebios spływa pokarm,
który powinien być udzielany na ziemi.
(tł. K. Kardas)

Całość nawiązuje do zdarzenia z życia św. Stanisława Kostki: w grudniu 1565 roku, gdy ten przebywał z bratem Pawłem w jezuickiej szkole w Wiedniu, prawdopodobnie wskutek intensywnych praktyk pokutnych, zapadł na ciężką chorobę. Właściciel stancji jako luteranin nie chciał dopuścić do jego łóża katolickiego kapłana z wiatykiem. Wówczas Stanisław Kostka miał modlić się do św. Barbary, patronki dobrej śmierci, o łaskę udzielenia eucharystii. W efekcie tych modlitw w jego pokoju nagle stanęło dwóch aniołów i Barbara. Wkrótce potem Stanisław miał cudownie ozdrowieć z niemocy za sprawą Matki Bożej, z której to polecenia wstąpił następnie do zakonu jezuitów¹⁹. Przyczyny, dla których akurat ta grafika została wklejona do egzemplarza, mogą być wyłącznie obiektem spekulacji. Wydaje się, że dolna krawędź papieru zachowuje górny fragment dawnego podpisu, jednakże jest on zbyt szczupły, aby przynieść jakiegokolwiek konkretne informacje. Grafika nie jest elementem pierwotnej oprawy, jednakże stan jej zachowania nie odbiega znacząco od stanu całości. Wewnętrzna część przedniej okładki również nosi ślady przytwierdzenia papierowej karty o nieznannej zawartości. Samej karty jednak brakuje.

Na obu stronach karty tytułowej złożono wiele wpisów własnościowych. Cechuje je różny stopień czytelności, z pewnością pochodzą od różnych rąk.

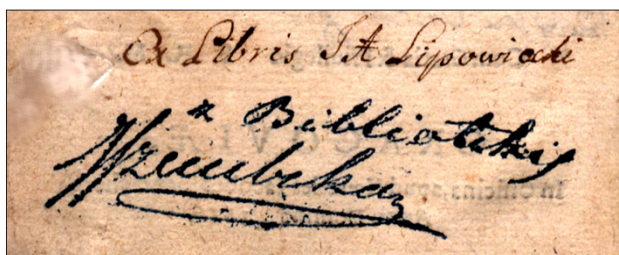
W kolejności od góry karty wpisy autorów można identyfikować następująco:

1. *Jacobi Jezierski Anno Domini 1739* (k. tyt. *Recto*) – między tytułem pierwotnym a alternatywnym; czarny atrament, lekko wyblakły, pismo proste – brak prawdopodobnych identyfikacji dla osoby;
2. *A.D. 1677 d(ie). 30 Martij comparat(us) per A(dmodum)R(everendum)P(atrem) | Bernardum Wazynski Priorem et Praeposit[um] | Copri[ciensis] Prefectum | hui(us)loci Oretur pro Eo* (k. tyt. *recto*) – między tytułem alternatywnym a przywilejem, okalający odpowiedzialność autorską; czarny, gęsty, gruby dukt, miejscami rozmyty i słabo czytelny – o. Bernard Ważyński (zm. 1683), cysters, przeor klasztoru w Koprzywnicy;

¹⁹ U. Ubaldini, *Vita et miracula S. Stanislai Kostkae*, „Analecta Bollandiana” 1892, t. XI, s. 435–436.

Wpisy na recto karty tytułowej

Wpisy na verso karty tytułowej

3. *Ex libris Jozef Szembek* (?) (k. tyt. Recto) – na dolnym krańcu strony, pod datą wydania; wpis ledwie czytelny ze względu na stopień wyblaknięcia atramentu, pismo pochyłe; odczytanie nazwiska niepewne.
4. *Ex libris J.A. Lipowiecki* (k. tyt. verso) – pod *Ad lectorem*; czarny atrament, pismo pochyłe – czyżby ks. Jan Alojzy Lipowiecki (1722–1791), ołtarzysta kościoła mariackiego w Krakowie?²⁰;
5. *z Bibliotekij Szembeków* (k. tyt. verso) – pod poprzednim; pieczętka faksymilowa o ciemnoniebieskim tuszu – potwierdza przynależność do księgozbioru Józefa Szembeka (1780–1874).

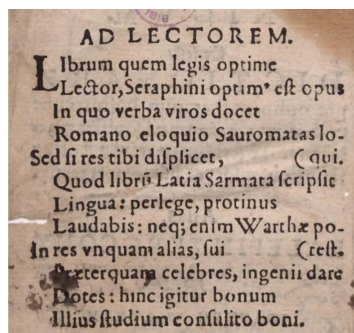
W połączeniu z dwoma dodatkowymi cezurami, tj. datą druku (1616 rok) i przyjęcia na stan inwentarzowy Śląskiej Biblioteki Publicznej (po 1945 roku), wpisy pozwalają zrekonstruować ogólną historię egzemplarza. Przechodził z rąk do rąk stosunkowo często, średnio więcej niż raz na wiek. Pierwszymi właścicielami były osoby duchowne, być może od którejś z nich pochodzi wspomniana wyżej grafi-

²⁰ Daty życia i informację o funkcji podaję za wpisem nekrologicznym z *Cathalogus Praelatorum & Canonicorum Ecclesiae Cathedralis Cracoviensis*, Kraków 1792, s. 5.

ka św. Stanisława Kostki. Krążył głównie po terenie Małopolski. Wydrukowany w Krakowie w drugiej dekadzie XVII wieku trafił (jako zakup?) do ojca B. Ważyńskiego do Koprzywnicy. Jeżeli identyfikacje są poprawne, za zasadne należy uznać stwierdzenie, że egzemplarz na przełomie XVII i XVIII wieku powrócił do Krakowa, a następnie wszedł w skład kolekcji bibliotecznego Józefa Szembeka. Stąd wraz z resztą kolekcji trafił do dworku w Porębie pod Alwernią²¹. Po śmierci właściciela zbiór przeszedł pod opiekę jego wnuka, biskupa Jerzego Józefa Szembeka (1851–1905). W Porębie pozostał do czasu II wojny światowej, podczas której został częściowo rozgrabiony. W 1944 roku wycofujący się z Małopolski Niemcy przewieźli kolekcję Szembeków do Oberschlesische Landesbibliothek w Bytomiu. Tam po wyzwoleniu miasta zastali go śląscy bibliotekarze odpowiedzialni za zabezpieczenie zbiorów książkowych²². W wyniku działań związanych z akcją zabezpieczenia główna część kolekcji trafiła do Śląskiej Biblioteki Publicznej (dziś Biblioteki Śląskiej)²³.

Ogólna forma typograficzna słownika jest prosta. Nieznany składacz (sam S. Giermański?) wykorzystał dwa standardowe kroje czcionek: szwabachę dla komponentu polskiego i antykwę dla komponentu łacińskiego. Ozdobników typograficznych brak, jedynie na ostatniej karcie, po zakończeniu rejestru wyrazów polskich, pojawia się prosty ornament. W druku jest sporo błędów typograficznych, tak w części łacińskiej (np. *catilatyo* zam. *catillatio* 'obżarstwo' na k. 12r, *gradatym* zam. *gradatim* na k. 66v), jak i polskiej (np. *ciemninca* zam. *ciemnica* na k. 160v).

Na strukturę *Lexiconu*... składają się trzy sekcje: łaciński wiersz *Ad Lectorem* (*verso* karty tytułowej), właściwy zbiór haseł łacińskich z ekwiwalentami polskimi (k. 2r-157v) oraz indeks ekwiwalentów polskich z odsyłaczami do odpowiednich stron (k. 158r-210r). List do czytelnika przyjmuje formę pieśni poetyckiej:

AD LECTOREM
Librum quem legis optime
Lector, Seraphini optim' est opus
In quo verba viros docet
Romano eloquio Sauromatas loqui
Sed si res tibi displicet,
Quod librum Latia Sarmata scripsit
Lingua: perlege, protinus
Laudabis: nequ' enim Warthae potest
In res unquam alias, sui
Praeterquam celebres, ingenii dare
Dotes: hinc igitur bonum
Illius studium consulito boni.

²¹ Obecnie wieś Poręba Żegoty; sam zespół pałacowy został spalony w 1945 roku i dziś pozostaje w stanie ruiny.

²² A. Magiera, *Śląska Biblioteka Publiczna w 1945 roku (w świetle dokumentów z Archiwum Zakładowego)*, „Książnica Śląska” 2022, t. XXXIV, s. 250.

²³ J. Berger-Mayerowa, *O Bibliotece Szembeków*, „Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego” 1959, t. XI, s. 56. Poza partią główną księgozbioru przechowywaną w Katowicach (ok. 3500 jednostek) pozostają jeszcze egzemplarze rozproszone po innych bibliotekach, np. kodeks z listami Eneasza Sylwiusza Piccolominiego, który znajduje się w Bibliotece Uniwersyteckiej KUL (opisany wraz z potwierdzoną proveniencją w: A. Modlińska, *Piętnastowieczny kodeks rękopiśmienny z listami i mowami Eneasza Sylwiusza Piccolominiego w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej KUL*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2004, t. LXXXI, s. 169–197).

DO CZYTELNIKA

Dzieło, które czytasz, Szanowny Czytelniku
 Jest wybitnym dziełem Serafina,
 w którym uczy mężów sarmackich
 mówić słowami mowy Rzymskiej.
 Lecz jeśli nie przypadnie ci do gustu,
 że Sarmata napisał księgę w języku łacińskim
 przeczytaj, od razu zaczniesz chwalić.
 Nie może bowiem Warta poza nią
 zupełnie objawić blasku swojego
 wielkiego talentu w innych sprawach;
 dlatego też jako dobra niech będzie
 poczytana ta praca tego dobrego męża.
 (tł. K. Kardas)

Autor potwierdza w nim swoje nazwisko (*Wartha*), być może mówi o sobie więcej (*Seraphini (...) opus*), jednak wzmianka ta jest zbyt mglista, by uznać ją za konkretną wskazówkę do identyfikacji. Nazywa się Sarmatą (*Sarmata scripsit*). Określa cel słownika jako pomoc dydaktyczną, która ma nauczyć Sarmatów (*viros Sauromatas*) mówić mową rzymską. Prosi o życzliwe przyjęcie dzieła, które – mimo iż jest napisane właśnie przez Sarmatę – dotyczy spraw związanych z językiem łacińskim. W warstwie formalnej wykorzystano strofę asklepiadejską IV (przeplatające się glikoneje i asklepiadeje mniejsze), której używał w pieśniach m.in. antyczny poeta Horacy, por. *Carm.* I 3, 1–4:

<i>Sic tē dīvā potens Cypri</i>	- - - ◡ ◡ - ◡ ≡	(glikonej)
<i>sic fratrēs Hēlēnae, lūcīdā sīdērā</i>	- - - ◡ ◡ - - ◡ ◡ - ◡ ≡	(asklepiadej mniejszy)
<i>ventōrumquē rēgat pātēr</i>	- - - ◡ ◡ - ◡ ≡	(glikonej)
<i>obstrictīs āliī praetēr Iāpŷgā</i>	- - - ◡ ◡ - - ◡ - - ◡ ≡	(asklepiadej mniejszy)

Celem takiego zabiegu jest zbudowanie obrazu autora jako osoby biegłej w języku i literaturze łacińskiej do tego stopnia, że potrafi sprawnie imitować jej najlepszych przedstawicieli. Ciężko na tak konstruowany wizerunek rzuca fakt, iż wiersz nie jest twórczością oryginalną. Jego właściwym autorem jest Jan Dymitr Solikowski (1539–1603), a utwór powstał jako poezja okolicznościowa na słownik Jana Mączyńskiego²⁴, w którym zresztą został pierwotnie opublikowany. W przytoczonej wyżej wersji zmodyfikowano jedynie dwa miejsca wiersza, w których oryginalnie wymienione jest nazwisko Mączyńskiego. Zmiana ta skutkuje złamaniem rytmizacji oryginału, a tym samym poprawnej struktury strofy, por.

²⁴ J. Mączyński, *Lexicon Latino Polonicum ex optimis Latinae linguae Scriptoribus concinnatum*, Regiomonti 1564; o dalszych związkach między nim a słownikiem J. Warty zob. niżej.

dla v. 1–2:

J. Mączyński, <i>Lexicon Latinopolonicum</i> (1564)	J. Warta, <i>Lexicon Latinopolonicum</i> (1616)
<i>Librum quem lēgīs optīmē</i> <i>Lector, Mācinii nōbīlis est ōpūs</i>	<i>Librum quem lēgīs optīmē</i> <i>Lector, <u>Sērāphīni</u> optīm' est ōpūs</i>
--- ~ ~ ~ ~ ~ --- ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ (poprawny askl. mniejszy)	--- ~ ~ ~ ~ ~ --- ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ (askl. mniejszy z błędem)

dla v. 7–8:

J. Mączyński, <i>Lexicon Latinopolonicum</i> (1564)	J. Warta, <i>Lexicon Latinopolonicum</i> (1616)
(...) <i>perlēgē, prōtīnūs</i> <i>Laudābis: nēqu' ēnim Mācinii pōtest</i>	(...) <i>perlēgē, prōtīnūs</i> <i>Laudābis: nēqu' ēnim <u>Warthae</u> pōtest</i>
(...) --- ~ ~ ~ ~ ~ --- ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ (poprawny askl. mniejszy)	(...) --- ~ ~ ~ ~ ~ --- ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ ~ (askl. mniejszy z błędem)

Omówiona sekcja potwierdza, iż grafika św. Stanisława Kostki w otoczeniu aniołów nie stanowi pierwotnej części egzemplarza. W obu miejscach druku występuje tekst łaciński, który przyjmuje postać poetycką: w jednym (*Ad Lectorem*) zastosowano środki zaczerpnięte z poetyki klasycznej (metrum i budowa strofy), w drugim zaś konwencję rymowaną (wiersz pod grafiką). Niekonsekwencja tego typu wewnątrz jednego dzieła wydaje się mało prawdopodobna.

Prymarnym układem treści w słowniku jest porządek alfabetyczny wsparty nagłówkami dwuliterowymi, niekiedy łamany na rzecz układu gniazdowego (por. np. gniazdo z wyrazami pochodzącymi od wszystkich form podstawowych czasownika *fero, ferre*). Przynależność leksemów do wspólnego gniazda niekiedy oznaczana jest typograficznie przez wcięcie (np. przy gnieździe *sto, stare*), niekiedy zaś elementy gniazda znajdują się w równej kolumnie z pozostałymi artykułami hasłowymi (tak np. dla pochodnych słowotwórczych *dico, dicere*). W jednym artykule bywa zgromadzonych kilka translandów, np. *infer, infernalis* 'piekielny' czy *saluatim, saltim* 'wskok'. Zdarza się, iż są one różne pod względem gramatycznym, por. **fuga**_{RZECZ.}, **fugio**_{CZAS.} 'uciekam'. Konwencje ortograficzne stosowane są w sposób zróżnicowany (por. np. pod incypitem FOE- zebrane są wyrazy w pisowni *foe-*, *fę-* i *fae-*, podobnie COE-). Autor w niektórych przypadkach decyduje się oznaczyć część mowy, inną dodatkową cechą leksykalną (np. **hactenus** pen. corep., **haesito** frequentat., **mehercule** adv., **xeniolum** diminut.). Czasem wprowadza oznaczenie dla właściwości gramatycznych: chodzi tu przede wszystkim o typ deklinacji (por. oznaczenia typu: **fabā huius fabae** 'wielogroch', **hepar, tis** 'wątroba', **hostus, hosti** 'Oleju jeden kuch a kołaczek, to jest tak wiele oleju co się z jednego kucha dostać może', **temo, temonis** 'dyszel') lub koniugacji (por. **domo, as, are** 'uśmierzam', **haereo haeres haesi haesum haerere** 'wątpię, obawiam się, ani

mnie tam ani sam, też zawieszam się’, **spondeo, des, di** ‘obiecuje, przyrzekam’), ale też inne właściwości (np. **fas indeclinabile**, **pondo indecl.**). Częściej jednak lematy nie są opatrzone dodatkowym komentarzem (por. **fumo** ‘kopce’, **sinus** ‘brzeg’). Opisanych rozwiązań nie cechuje żadna widoczna reguła wewnętrzna czy odwołanie do wyjątkowych zasad gramatycznych. Oznaczenia nie mieszczą się nawet w jednolitej konwencji. W opracowaniu nie ma konsekwencji co do postaci lematu: artykuły hasłowe czasowników zwykle rozpoczynają się nagłówkiem w formie pierwszej osoby liczby pojedynczej (np. **elimino** ‘wyrzucam’, **premo** ‘cisnę, tłoczę, taję’), niekiedy w tej roli występuje bezokolicznik (**egere** ‘bydź ubogim’, **elingere** ‘wylizać’, **libare** ‘ofiara wszelaka’, **pendere** ‘płacić’). Obok tego autor wprowadza do listy haseł formy zupełnie inne niż te uznawane za podstawowe w tradycji językoznawczej, np. **concede**_{IMPER.} ‘ustąp’. Słownik przede wszystkim skupia się na pojedynczych wyrazach, ale obejmuje także większe całości tekstowe (np. **affatur deos** ‘dziękuję P. Bogu’, **monumenta scriptorum** ‘Księgi, Historie’, **sed haec hactenus ne videat** [!] ‘ale o tym teraz dosyć’).

Na liście haseł poza wyrazami łacińskimi z rzadka znajdują się wyrazy greckie (z tłumaczeniem łacińskim, jak np. **Demos** lat. *populus*, **Moros** lat. *stultus*, **Zona** lat. *cingulus*, bądź nie np. **pente** ‘pięć’, **schisma**, **tis** ‘skała’²⁵, ‘rozszczepienie’), a nawet niemieckie (**Ganze** germanic. *vocabulum* ‘gęś’). Słownik obejmuje wybrane nazwy własne, tak antyczne (przede wszystkim leżące w zakresie historii starożytnej, jak **Gracchus** ‘Imię jednego rodzaju Rzymskiego’, **Xantiphe** ‘Żona Sokratesowa’, czy mitologii, jak **Rhadamantus** ‘srogi sędzia nad duszami w piekle’, **Tartarus** ‘Piekło albo miejsce ciemne w piekle’), jak i współczesne wydaniu (np. **Gehenna** ‘góra we Francyej’ [!], **Harpe** ‘szabla Turecka’). Klucz ich doboru pozostaje jednak nieznan. Baza wyrazów łacińskich nie wydaje się wiązać z konkretnym korpusem tekstów. Hapaksy leksykalne, które jednoznacznie dowodziłyby sięgania do tego czy innego tekstu źródłowego (np. *oppedo* z poety Horacego czy *vomito* obecne u pisarzy Columelli, Seneki Starszego czy Swetoniusza), występują raczej szczątkowo, np. **mansitare** ‘bez przestanku żuć’ (notowane u historyka Tacyty, a także u pisarzy późnoantycznych: Tertulliana, Arnobiusza czy Martiana Capelli). Dla jednego z właścicieli egzemplarza – sądząc z charakteru pisma, o. B. Ważyńskiego – zawartość słownika nie była zresztą wystarczająca. Zamieścił on między wierszami następujące glosy:

- (k. 7r) *Aspis Zmiia*;
- (k. 14r) *Cherodion* – zapisane poza kolumną tekstu bez translatu, chyba chodzi o *Herodion* ‘forteca Heroda’ zapisane z błędem;
- (k. 23v) *Cuprum est genus aeris* – wpisane między hasła *Cupretus* i *Curiositas*;
- (k. 79r) *Ibis Avis Aegypti*;
- (k. 115r) przy hasle *pelluvium* dopisek: *vas in quo pedes || lava(n)tu**;
- (k. 115r) *Peluis quasi pedeluis alii peluim sinum aquarum dixere* – wpisane między *pelta* a *penarius*, komentarz etymologiczny do wyrazu *peluis* ‘miednica’. Pierwsza wersja, *pedeluis*, jest zaczerpnięta z dzieła M.T. Warrona *De lingua latina*: *pelvis pedeluis a pedum lavatione* (Varro LL V 568). Druga wydaje się prze-

²⁵ W wymarłym znaczeniu ‘szczelina’.

tworzoną z *De Conpendiosa Doctrina* gramatyka Noniusza Marcellusa: *pelvis, sinus aquarius in quo varia peluuntur, unde ei nomen est* (Non. fr. 543 w wyd. Lindsaya). Rzecz jasna nie muszą to być źródła bezpośrednie dla notatek;

- (k. 131v) *Rammen Sentiu(m) genus asperrimum aculeus* Ciernie – wpisane między hasła *ralla* i *ramentum*;
- (k. 156v) *Tinea* | *Mul albo robak ktory Saty albo Księgi psuie*;
- (k. 181r) *Plonny incertus vanus invitus* – jedyne uzupełnienie rejestru polskiego, nie znajduje odzwierciedlenia w partii słownikowej;
- (k. 209v) *Żmiia 11.* – odnośnik do strony.

Nie tworzą one jednak spójnego zbioru, nie wskazują na wspólną bazę tekstową. Zamieszczone w słowniku polskie ekwiwalenty translatoryczne na ogół są proste, nie rozbudowują hasła o polisemię. Nie zamykają się zresztą w suchych, zwięzłych odpowiednikach, czasami zyskują rozbudowane formy opisowe (np. **cornesco** ‘rogi mi rosną’, **deblatero** ‘wiele mówię, nie zawieram gęby’). Autor nie ucieka od ekwiwalentów o wydźwięku wulgarnym (np. **disponabulum** ‘kurewski dom’, **pallace** ‘domowa kurwa, która żonatego miłuje’, **probrum** ‘kurestwo albo zgwałcenie’, **prosesta** ‘kurwa pospolita, małpa’, **scratia** ‘pospolita kurwa’). W pewnych przypadkach łacina jest traktowana jako swobodny punkt wyjścia, który autor hasła rozbudowuje o treści związane z pragmatycznym aspektem wyrazu (np. pod hasłem **Mehercules** ‘bych tak zdrów był’, **grator** ‘dziękuję P. Bogu, weselę się z serca prawego’). Niekiedy ekwiwalent polski nie występuje, a wyraz łaciński tłumaczony jest za pomocą innego wyrazu lub wyrażenia łacińskiego (np. **Cenotarium** *id est sepulchrum*, **Chelydrus** *generatio Serpentum*). Wypada podkreślić, że nie ma w tej warstwie słownika żadnych rażących błędów czy przekłamań²⁶.

Trzecim segmentem strukturalnym *Lexiconu*... jest indeks ekwiwalentów polskich. Część ta umożliwia korzystanie ze słownika „na odwrót”, tj. docieranie do wyrazów łacińskich po odpowiednikach polskich. Zwiększa to funkcjonalność opracowania, dzięki któremu można nie tylko czytać czy rozumieć teksty w języku łacińskim, ale również je tworzyć. Druk w tej części jest zwarty, tworzy spójną kolumnę tekstu, jednak w jej obrębie nie występuje wyrównanie do łamów. Indeks jest ułożony w porządku alfabetycznym, często łamanym na rzecz przypadkowości. Zamiennie stosowane są łacińskie i polskie skróty odsyłaczy: *tam.*, *tamże*, *ibid.*, *ibidem*.

Według informacji zamieszczonej na karcie tytułowej bazą źródłową słownika jest „kalepin”. Sugerowałoby to, że lista haseł została zaczerpnięta z jednego z wydań wielojęzycznego *Dictionarum* Ambrożego Calepinusa. Ekwiwalenty polskie dla haseł łacińskich pojawiły się w nim po raz pierwszy w wydaniu z 1585 roku, które obejmowało w sumie jedenaście języków²⁷. Do momentu druku *Lexiconu*...

²⁶ Interesującym drobnym błędem jest tłumaczenie **cupido** jako ‘czczywość’. Słownik J. Mączyńskiego tłumaczy to słowo jako ‘chciwość’.

²⁷ Por. E. Stankiewicz, *Grammars and Dictionaries of the Slavic Languages from Middle Ages up to 1850*, Berlin 1984, s. 47.

J. Warty ukazało się co najmniej siedem wydań opracowania obejmujących materiał języka polskiego²⁸. Konfrontacja materiału obu pozycji przynosi jednak zaskakującą obserwację: hasła i translaty nie zawsze się pokrywają. Przykładowe różnice ilustruje poniższe zestawienie:

A. Calepinus, <i>Dictionarium Undecim Linguarum</i> (1590) ²⁹	wyraz łaciński	J. Warty, <i>Lexicon latinopolonicum</i> (1616)
księgarnia	<i>bibliotheca</i>	gmach księgowy
pierdolenie	<i>but(h)ubata</i>	matactwa
koszyk	<i>calat(h)us</i>	kosz upleciony
ostrożny, chytry	<i>catus</i>	mądry, chytry
[brak translatu]	<i>dinosis</i>	powaga
wyznawam	<i>fateor</i>	znam się ktemu, nie przeę
żałość, smutek	<i>luctus</i>	placz
wysuszam	<i>macero</i>	gniotę w rękę, miękczę
ziewam	<i>oscito</i>	poziwam
rodella, puklierz	<i>parma</i>	tarcza, drabska pawęza
i owszem	<i>sane</i>	zaprawdę
drzwi wpoły się otwierające	<i>valva</i>	wrota, brama o dwu skrzydłach

Źródło: opracowanie własne

Bazy źródłowej opracowania należy zatem szukać gdzie indziej. Leży ona, jak się zdaje, w *Lexicon Latinopolonicum ex optimis Latinae linguae Scriptoribus concinnatum* J. Mączyńskiego (ok. 1520–ok. 1584), wydanym w Królewcu w 1564 roku. Oba dzieła łączy oczywiście zbieżność tytułów, wspomniano już także o przejęciu zwrotu do czytelnika. Natomiast głębszy związek treściowy potwierdza obecność w *Lexiconie*... J. Warty hapaksów leksykalnych, których nie obserwuje się w szerszym materiale językowym epoki. Jako przykłady można przywołać tu choćby:

J. Mączyński, <i>Lexicon Latinopolonicum</i> (1564)	wyraz łaciński	J. Warty, <i>Lexicon Latinopolonicum</i> (1616)
odumarlina	<i>mortarium</i>	odumarlina
oganecznik	<i>flabellifer</i>	oganecznik
okrężacz (także dla <i>circulator</i>)	<i>ciclicus</i>	okrężacz
wybadacz	<i>scrutator</i>	wybadacz, wybadownik
wyprawiciel	<i>confector</i>	wyprawiciel, skończyciel

Źródło: opracowanie własne³⁰

Oba dzieła opisują też np. nazwę własną *Candax* jako ‘królowa Murzyńska’, natomiast pod hasłem **hypogeon** czytamy u J. Mączyńskiego:

²⁸ Według wpisu w P. Grzegorzczak, *Index Lexicorum*..., poz. 195.

²⁹ A. Calepinus, *Dictionarium Undecim Linguarum*, Basileae 1590.

³⁰ Lista odbiega od tej, którą zaproponował W. Kuraszkiewicz (*Wyrazy polskie w Słowniku łacińsko-polskim Jana Mączyńskiego*, Cz. I. A–O, opr. W. Kuraszkiewicz, Wrocław 1962). Opiera się głównie na porównaniach obecnych w artykułach hasłowych *Słownika Polszczyzny XVI w.*, red. M.R. Mayenowa i in., Warszawa 1966.

Miejsce a jaskinia pod ziemią, piwnica albo spiżarnia poddomna
zaś u J. Warty:

Miejsce a jaskinia pod ziemią, piwnica albo spiżarnia gruba

Należy jednak podkreślić, że materiał obu słowników nie pokrywa się ze sobą w całości – lista haseł słownika J. Warty jest o wiele uboższa od opracowania J. Mączyńskiego. Tak mocna zależność z opracowaniem wydanym pół wieku wcześniej obniża jego wartość jako źródła do badania dziejów polszczyzny. Nie można go jednoznacznie uznać za świadectwo aktualnego (tj. siedemnastowiecznego) stanu języka polskiego.

Dokonawszy powyższej identyfikacji, wypada zadać pytanie, dlaczego na karcie tytułowej podano błędną informację co do tak istotnej kwestii jak baza źródłowa. Odpowiedź wymaga ponownej interpretacji określenia *kalepin* z punktu widzenia języka XVI i XVII wieku. Użycie najbardziej bazowe odsyła do autora *Dictionarium Undecim Linguarum...* Przez metonimię zaś *kalepin* może prowadzić do opracowania opatrzonego jego nazwiskiem, por.

(...) Czego dość oczywiście potwierdza świeży na świecie Kalepin, którego pierwsza i własna edytia niemal tak różna jest od dzisiejszych, jako oneczne Plautusowe *totulim badisa* od dzisiejszego *paulatim equita*, i insze podobne starołacińskie słowa³¹.

(...) przeciwko ziemi Magog, to jest Scytyej, którą Żydzi Magogią zowią, jako i samych Scytów Magogami (kto nie wierzy niech w Kalepin wejrzy) (...) ³²

lub wskazywać na słownik językowy w ogóle, por.

Kiedyby się mnie spytać gramatycy chcieli, *unde deducitur verbum catigo*, ja w kalepin nie patrząc, tak bym na to odpowiedział (...) ³³

Bo tej na świecie Nacyej nie masz, któraby im tak jako w księgach jest mówiła: a swych też reguł Grammatyk i Kalepinów do wykładu nie ma, ani już mieć może³⁴.

Wydaje się, że zupełnie przenośnie *kalepin* może również oznaczać 'księgę o dużej objętości', por. „Na ten jednak żal Salomonowi śmierć lekcyą czytając, cały Kalepin lichoty napowiedziała”³⁵. Dalej, mianem *kalepina* określano 'człowieka, który cechował się erudycją i wiedzą językową' – znaczenie to notuje jeszcze *Słownik Wileński*³⁶. Jeżeli więc zapis *kalepin skrocony* nie odwołuje się do *Dictionarium Undecim Linguarum...* jako bazy słownika J. Warty, otwiera teoretyczną możliwość interpretacji przenośnych: 'skrócony inny słownik o dużej objętości' lub 'skrócony słownik innego autora uznawanego za erudyte'. Obie interpretacje niosą wątpliwości jako zbyt ogólne w stosunku do zapisu obecnego na karcie tytułowej druku, miejscu przeznaczonym na dane służące do jego jednoznacznej

³¹ W. Dembolecki, *Wywód jedynowłasnego państwa świata*, Warszawa 1633, s. 18.

³² Tamże, s. 95.

³³ J. Krosnowski, *Chwała Świętych Bożych...*, Poznań 1691, s. 279

³⁴ P. Skarga, *O jedności kościoła bożego*, Wilno 1577, s. 361.

³⁵ K. Wojsznarowicz, *Oratora politycznego [...] część pierwsza pogrzebowa*, wyd. 1644, s. 83.

³⁶ *Słownik języka polskiego*, red. A. Zdanowicz, t. I–II, Wilno 1861; zob. też H. Oesterreicher, *Nieco o dziale polskim w jedenastojęzycznym słowniku Kalepina z r. 1590*, „Prace Filologiczne” 1927, R. XII, s. 467.

identyfikacji. Niemniej dają podstawę do wytłumaczenia zapisu zgodnie ze stanem faktycznym, tj. z dużym objętościowo dziełem *Lexicon Latinopolonicum*, przygotowanym przez erudyte J. Mączyńskiego. Alternatywne wytłumaczenie nazywałoby sądzić, iż odesłanie do bazy źródłowej zostało celowo zmanipulowane (zob. niżej). W tym miejscu wypada zwrócić uwagę na związek między słownikiem J. Mączyńskiego a słownikiem A. Calepinusa, jaki odnotowują historycy leksykografii. Istnieje pogląd, zgodnie z którym to właśnie J. Mączyński miał być autorem polskich odpowiedników w *Dictionarium Undecim Linguarum*³⁷. Co istotne, po raz pierwszy zasugerowano to w dziele *Bibliotheca Anti-Trinitatorum*, wydrukowanym w 1684 roku jako dzieło pośmiertne Christophera Sandiusa:

PETRUS [!] MACZYNSKI Eques Polonus Generalis (...) Calepinus lingua Polonica³⁸.

Zapis z ok. 1616 roku wiążący obie postaci przesuwalby zatem granicę chronologiczną pierwszego świadectwa o ponad 30 lat.

Według J.D. Janockiego słownik J. Warty zyskał w swojej epoce pozytywną ocenę od Stefana Damalewicza (1610–1677)³⁹. W świetle obserwacji zawartych w toku niniejszego wywodu trudno jednak podzielić takie spojrzenie. Faktycznie jest to ukryty wyciąg z innego słownika, wręcz jego plagiat. Zrealizowany w widocznym pośpiechu, przy ograniczonych środkach finansowych, bez właściwej dbałości o sztukę, tak leksykograficzną (świeżą wówczas w Polsce), jak i drukarską. Zachowuje przy tym bazową funkcjonalność słownika łacińskiego, a zatem miał szansę wypełnić potrzeby rynku księgarskiego. Do zasług autora można zaliczyć jedynie wprowadzenie protezy części polsko-łacińskiej słownika, czym wyświadczył J. Mączyńskiemu przewrotną przysługę – wypełnił częściowo jego obietnicę sprzed lat⁴⁰.

Dotychczasowe rozważania były zorientowane na przedstawienie opracowania oraz jego jedyne w kraju egzemplarza. Poddano analizie jego partię, wskazano bezpośrednie inspiracje i przejęte fragmenty. Nie kwestionowano przy tym autentyczności danych druku czy dobrej woli wydawcy: milcząco przyjmowano, że istniał jakiś Jan Warta, który stał za przygotowaniem słownika (zapożyczeniem zawartości), i przedstawiano interpretacje – niekiedy zawikłane – które pozwalały racjonalnie tłumaczyć jego problematyczne miejsca. Spojrzenie sumaryczne na zebrane obserwacje prowadzi jednak do pewnych wątpliwości w tym względzie. W obliczu wielości poszlak wyłania się alternatywny punkt widzenia, zgodnie z którym *Lexicon...* został obmyślony jako fałszerstwo słownika Jana Mączyńskiego.

³⁷ Tak np. E. Stankiewicz, *Grammars and Dictionaries...*, s. 47. Zob. więcej w W. Kuraszkiewicz, *Polski materiał w Leksykonie Jana Mączyńskiego*, [w:] *Leksykon łacińsko-polski Jana Mączyńskiego. Wybór tekstów – opracowanie*, red. W. Kuraszkiewicz, Lublin 1996, s. 55–57.

³⁸ Ch. Sandius, *Bibliotheca Anti-trinitatorum*, Freistadii 1684, s. 83.

³⁹ *Janociana* III, s. 343.

⁴⁰ W przedmowie do swojego dzieła J. Mączyński wspomina o rychłym przygotowaniu części polsko-łacińskiej jako uzupełnienia słownika, do wydania tej jednak nigdy nie doszło. Pełnoprawny słownik tego typu na bazie materiału Mączyńskiego zostanie przygotowany dopiero kilkaset lat później w Poznaniu, w opracowaniu Władysława Kuraszkiewicza (*Wyrzy polskie w Słowniku łacińsko-polskim Jana Mączyńskiego*, Cz. I. A–O, cz. II. P–Z, opr. W. Kuraszkiewicz, Wrocław 1962–1963).

go (o tym samym tytule, w skróconej postaci). Mączyński, jako odstępcą od wiary (arianin) nie cieszył się dobrą reputacją⁴¹, ponadto od kilkunastu lat nie żył. Niemniej – jak informuje zapis z karty tytułowej jego słownika – zastrzegł możliwość przedruku *Lexiconu...* pod karą konfiskaty nakładu wyłącznie za zgodą swoją lub spadkobierców⁴². Dokonane modyfikacje mają więc na celu ukrycie zależności *Lexiconu...* J. Warty od tego opracowania i uniknięcie ewentualnych konsekwencji prawnych. Samo nazwisko Jan Warta wydaje się odwoływać do... Jana Mączyńskiego, urodzonego na ziemi siewierskiej⁴³. Alternatywny tytuł „Kalepin skrocony” ma kierować uwagę podejrzliwych w stronę zupełnie innego słownika. Elementem fałszerstwa staje się poezja okolicznościowa, chwalać plagiat i jego „zmyślnego” autora, a także spreparowany (niepotwierdzony nigdzie indziej) zapis o przywileju królewskim na druk. Należy tu dodać, że ok. 1616 roku drukarnia odpowiedzialna za wydanie słownika miała problemy z utrzymaniem płynności finansowej⁴⁴. Dobrze sprzedająca się książka mogłaby pomóc je rozwiązać, zaś w epoce zdominowanej prądami klasycznymi dobrze przygotowany słownik łaciński miał szanse uzyskać status – by użyć współczesnego słowa – *bestsellera*.

W tej perspektywie odnaleziony w Bibliotece Śląskiej starodruk o sygnaturze 220347 I jest nie tylko zasobem unikalnym na skalę kraju, ale również dowodem przestępstwa sprzed wieków na własności intelektualnej. Z uwagi na brak innych, jednoznacznych dowodów i fakt, iż najbardziej zainteresowane postępowaniem strony należą już do zamierzchłej przeszłości, sprawa musi pozostać bez kontynuacji i wyjaśnienia⁴⁵. Tym samym nakreślona wersja wydarzeń pozostaje tylko spekulacją, dodającą element tajemnicy do unikat z Katowic.

⁴¹ Warto wspomnieć, że *Lexicon Latinopolonicum* J. Mączyńskiego był ujęty w polskim indeksie książek zakazanych, wydanym w 1603 roku z inicjatywy biskupa krakowskiego Bernarda Maciejowskiego (1548–1608); zob. więcej w P. Guzowski, *Pierwszy polski indeks książek zakazanych*, „Studia Podlaskie” 2002, nr 12, s. 173–202.

⁴² Zob. też H. Barycz, *Jan Mączyński, leksykograf polski XVI wieku*, „Reformacja w Polsce” 1924, t. III, s. 252.

⁴³ H. Barycz, *Zmienne losy autora i jego dzieła w ciągu wieków*, [w:] *Leksykon łacińsko-polski Jana Mączyńskiego...*, s. 12 proponuje trzy miejsca urodzenia Leksykografa: Gzików, (Z)dziebédów lub – najmniej prawdopodobne – Mączniki. Dwie pierwsze miejscowości znajdują się ok. 18 kilometrów od miejscowości Warta. Sprawę komplikuje odnotowany przez K. Estreichera potencjalny drugi druk autorstwa J. Warty, którego – z uwagi na treść – przypisać J. Mączyńskiemu nie sposób. Jak jednak wspominałem, nie udało mi się odnaleźć śladów na to, iż *Kalwarya nowa...* rzeczywiście została wydana.

⁴⁴ W tym samym roku, w którym wydrukowano słownik, Joachim Ciepeliowski, wierzyciel Jakuba Siebeneichera, zajął na poczet długu czynsze lokatorów kamienicy przy Grodzkiej, w której mieściła się również drukarnia (R. Żurkowa, *Drukarze dawnej Polski...*, s. 195).

⁴⁵ R. Żurkowa, która opracowała część procesów sądowych krakowskich drukarzy XVII wieku, nie wspomina o tym, że podobna sprawa została wytoczona przeciwko S. Giermańskiemu (zob. R. Żurkowa, *Drukarze dawnej Polski...*, s. 194–195; Taż, *Książka na wokandzie sądów krakowskich w latach 1600–1630*, „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie” 1987, t. XXXVII, s. 5–27. Wydaje się więc, że plagiatu wówczas nie wykryto lub zwyczajnie nie podjęto środków prawnych przeciwko sprawcy – obecna niska liczebność zachowanych druków raczej nie ma związku z konfiskatą, którą zastrzegł J. Mączyński (nie doszło do takowej).

Bibliografia

Źródła i teksty literackie

- Calepinus Ambrosius (1590), *Dictionarium Undecim Linguarum*, Basileae: Per Sebastianvm Henricpetri.
- Dembołęcki Wojciech (1633), *Wywód jedynowłasnego państwa świata*, Warszawa: w drukarni Jana Rossowskiego.
- Krosnowski Jan (1691), *Chwała Świętych Bożych...*, Poznań: w Drukarni Koleium [!] Societatis Iesu.
- Macziński Ioannes (1564), *Lexicon Latino Polonicum ex optimis Latinae linguae Scriptoribus concinnatum* [...], Regiomonti Borussiae [Konigsberg]: Typographus Ioannes Daubmannus.
- Sandius Christophorus (1684), *Bibliotheca Anti-trinitatorum*, Freistadii: apud Johannem Aconium.
- Skarga Piotr (1577), *O jedności kościoła bożego*, Wilno: Z Drukarni Jeo [!] Książęcy Miłości Pa[na] Mikołaja Chrysztopha Radziwiła.
- Warta Jan (1616), *Lexicon Latinopolonicum...*, Craccoviae: In Officina apud Hæredes Iacobi Siebeneicheri.
- Wojsznarowicz Kazimierz Jan (1644), *Oratora politycznego (...) część pierwsza pogrzebowa*, Wilno: Drukarnia Akademicka.

Opracowania

- Barycz Henryk (1924), *Jan Mączyński, leksykograf polski XVI wieku*, „Reformacja w Polsce”, t. 3, s. 218–255.
- Berger-Mayerowa Janina (1961), *Nie znane [!] Estreicherowi »polonica« i »silesiaca« w starodrukach Biblioteki Śląskiej. Seria I*, Katowice: Śląski Instytut Naukowy.
- Berger-Mayerowa Janina (1959), *O Bibliotece Szembeków: komunikat*, „Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego” 1956, R. 11A, Wrocław: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Bibliografia polska Karola Estreichera* (1938), red. S. Estreicher, t. XXXII, Kraków: nakł. Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Grzegorzczak Piotr (1967), *Index Lexicorum Poloniae*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, poz. 959.
- Guzowski Piotr (2002), *Pierwszy polski indeks ksiąg zakazanych*, „Studia Podlaskie”, t. 12, s. 173–202.
- Janociana: sive clarorum atque illustrium Poloniae auctorum maecenatumque memoriae miscellae* (1819), vol. III, red. S.T. Linde, Varsaviae: Typis Collegii Scholarum Piarum.
- Jocher Adam, *Obraz bibliograficzno-historyczny literatury i nauk w Polsce*, t. I, Wilno 1840, poz. 711.

- Katalog portretów osobistości polskich i obcych w Polsce działających*, red. H. Władacka, t. IV, Warszawa 1994, poz. 5093.
- Leksykon łacińsko-polski Jana Mączyńskiego: wybór tekstów* (1996), oprac. H. Barycz, W. Kuraszkiewicz, I. Lewandowski, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Lewicka-Kamińska Anna (1961), *Inwentarz księgarni Andrzeja Cichończyka w Jarosławiu z r. 1621*, „Roczniki Biblioteczne”, t. V, s. 253–299.
- Magiera Agnieszka (2022), *Śląska Biblioteka Publiczna w 1945 roku (w świetle dokumentów z Archiwum Zakładowego)*, „Książnica Śląska”, t. 34, s. 241–267.
- Mayenowa Maria Renata (1955), *Walka o język w życiu i literaturze staropolskiej*, wyd. II rozsz., Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Mecherzyński Karol (1833), *Historia języka łacińskiego w Polsce*, Kraków: Drukarnia Uniwersytetu.
- Modlińska-Piekarz Agnieszka (2004), *Piętnastowieczny kodeks rękopiśmienny z listami i mowami Eneasza Sylwiusza Piccolominiego w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej KUL*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. LXXXI, s. 169–197.
- Oesterreicher Henryk (1927), *Nieco o dziale polskim w jedenastojęzycznym słowniku Kalepina z r. 1590*, „Prace Filologiczne”, R. XII, s. 465–473.
- Partyka Jacek (2013), *Skarb ze Srebrnej Góry. Depozyt Kamedułów z krakowskich Bielani w Bibliotece Jagiellońskiej*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej”, t. LXIII, s. 131–141.
- Stankiewicz Edward (1984), *Grammars and Dictionaries of the Slavic Languages from Middle Ages up to 1850: an annotated bibliography*, Berlin: Mouton Publishers.
- Szczepanek Jan (2010), *Duchowieństwo diecezji krakowskiej w XVIII wieku. Studium propozograficzne*, Kraków: Wydawnictwo Antykwa.
- The Wierix Family part IV: Apostles, Fathers of the Church, Saints* (2004), red. Z. van Ruyven-Zeman, Marjolein Leesberg, Amsterdam: Sound & Vision Publishers.
- Ubal dini Urbano (1892), *Vita et miracula S. Stanislai Kostkae*, „Analecta Bollandiana”, t. XI, s. 416–467.
- Wiszniewski Michał (1844), *Historia literatury polskiej*, t. VI, Kraków: w Drukarni Uniwersyteckiej nakładem autora.
- Wyrazy polskie w Słowniku łacińsko-polskim Jana Mączyńskiego* (1962), cz. I. A–O, oprac. W. Kuraszkiewicz, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Żurkowa Renata (2000), *Giermański Stanisław*, [w:] *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, t. 1: Małopolska, cz. 2: wiek XVII–XVIII, vol. 1: A–K, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, s. 194–208.
- Żurkowa Renata (1987), *Książka na wokandzie sądów krakowskich w latach 1600–1630*, „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie”, t. 32, s. 5–27.

***“Lexicon Latinopolonicum” by Jan Warty –
a unique “ghost print” with a riddle in the background***

Summary

The subject of the text is the old print “Lexicon Latinopolonicum to iest Dictionarz per ordinem literarum dostatecznie po Łacinie zebrany...” by Jan Warty, published in Kraków in 1616. This print remains unique in Poland, and until 1961 it was known only from bibliographic notes. The article collects the available fragmentary information about the dictionary kept in the Silesian Library in Katowice (ref. 220347 I). The author analyzes the history and characteristic features of the dictionary and his lexicographic aspect. In this text the work of Jan Mączyński “Lexicon Latino Polonicum ex optimis Latinae linguae Scriptoribus concinnatum...” (published in Königsberg in 1564) is identified as the main source for the dictionary.

Keywords

dictionary, lexicography, Latin lexicography, unique, collections of the Silesian Library, Silesian Library, old print, Jan Warty, Jan Mączyński, Lexicon Latinopolonicum

***„Lexicon Latinopolonicum” von Jan Warty –
ein einzigartiger „Geisterdruck” mit einem Geheimnis im Hintergrund***

Zusammenfassung

Gegenstand des Textes ist ein alter Druck „Lexicon Latinopolonicum to iest Dictionarz per ordinem literarum dostatecznie po Łacinie zebrany...” von Jan Warty, der 1616 in Krakau ausgegeben wurde. Dieser Druck ist ein Unikum in Polen, bis 1961 war nur aus bibliographischen Anmerkungen bekannt. Der Artikel sammelt die fragmentarischen Informationen über das Wörterbuch und analysiert sowohl das in der Schlesischen Bibliothek in Katowice (Signatur 220347 I) aufbewahrte Exemplar mit seiner Geschichte und seinen charakteristischen Merkmalen, aber auch bezeichnet das Wörterbuch als lexikographische Studie. Als Hauptquelle des Wörterbuchs identifiziert er das Werk von Jan Mączyński „Lexicon Latino Polonicum ex optimis Latinae linguae Scriptoribus Concinnatum...” (Królewiec 1564).

Schlüsselwörter

Wörterbuch, Lexikographie, lateinische Lexikographie, Unikum, Sammlungen der Schlesischen Bibliothek, Schlesische Bibliothek, alter Druck, Jan Warty, Jan Mączyński, Lexicon Latinopolonicum

Okładka słownika Jana Warty

T. ante E.		297.
Temperantia,	temperamentum,	Powściągliwość.
Temperies,		Wierność powietrza.
Tempestas,		Pobudzenie/ powstanie.
Tendo,		Pokusam/ łogstwie.
Tentorium,		Namiot.
Attentus,		Pilny baczny.
Dissentio,		Sportá zwada/ przeciwieństwo.
Contentio		Rozbierzenie.
Intensio,		Pilność.
Obtento,		Zastawiam, zakładam, bronie
Ostentator,		Pyśny/ baczny.
Ostentatio,		Pycha.
Ostentum,		Szico.
Ostentus,		Naśmiewanie, naśmiewisko.
Tenax,		Stąpy/ żmindał.
Tenacitas,		Sużość.
Tenor,		Sposob/ obyczaj/ rząd.
Continentia,		Powściągliwość.
Continuatio,		Trwanie.
Continuitas,		Wstawiczność.
Obtineo,		Osiagam, dostawam czego.
Pertinatio,		Wpor, przeciwność.
Retineo,		Zadzierżawam/ odzierżawam
Sustineo,		Podęmuie/ podpieram.
Sustento, meth.		Zywie, karmie/ chowam.
Sustentatio,		Podpieranie/ też cieśnienie.
Tener, a, um,		Szczupły/ cienki/ subtelny.
Tenuis,		Wbogi.
Tenuitas,		Szczupłość/ cienkość/ subtelność
Attenuo,		Wmniejszam.
		Exce

Typowa karta ze słownika Jana Warty

P. ante E.		227.
Repello,	Odpadam, odbijam.	
Repulsus,	Odegnanie.	
Dispello,	Rozpycham/rozbijam.	
Compellatio,	Mianowanie/żalowanie.	
Interpellatio,	Świadczanie/przeświadczenie.	
Pellos,	Czapla.	
Pelluium, <i>var. in quo peder.</i>	Miednica. <i>lauati.</i>	
Pelorius, lat. excelsus,	Wysoki/ wielki, szeroki.	
Pelta,	Mata tarcica niepoly ołragla.	
Penarius, a um,	Epizarnia. <i>aquatum. dixere.</i>	
Pendeo,	Wizść/ abo wotpie.	
Pensum, si.	Kadziel.	
Propensus,	Pochylny.	
Propensio,	Chuć/ wola/ skłonność.	
Perpendo, di, & Pendo,	Ważę/ obaczam/ rozmyślam się, ścunie.	
Pendere etiam,	Płacić.	
Pensitatio pensio.	Zapłacić, czynić, lichwa.	
Pensum.	Czynić/ rozmyśl też.	
Floccipendo,	Łelce waże.	
Appendix, cia	Przysądzenie.	
Compensatio,	Oddanie, zarwetowanie.	
Compendium,	Zysk/ pożytek, skąpiec.	
Dependo,	Płacić, odważam/ odpłacam.	
Dispendo,	Dzielić/ podzielać / utracam.	
Dispendium,	Szkoda/ utrata.	
Dispensatio,	Szafarstwo.	
Expendo,	Wydać/ też wważam.	
Expensum, & expensa,	Wydawanie pieniędzy.	
Impensa,	Koszt, nakład,	
	P 3	Impense,

Karta z dopiskami znajdującymi się wewnątrz słownika

F. ante A:		93:
Fatim,	Obficie/ z dostatkiem.	
Fasti, storum plu. tantū,	Kalendarz.	
Fastorum libri,	Księgi wojskowych ustaw.	
Fastus dies,	Sadowy dzień.	
Nefastus,	Nieszczęsny, niefortunny.	
Fas, indeclinabile,	Stusno/ godzi się/ prawie.	
Nefas,	Co się nie godzi, głodliwe.	
Infandus,	Niewymowny.	
Infandum facinus,	Nieczłowieczy czyn.	
Infandum,	O nieszyte/ o nieczłowie.	
Infans,	Dzieci które jeszcze mówić nie może.	
Infantes, de Brutis & auibus etiam dici.	Burczas ta, Golebieta/ wrobleta.	
Infantia,	Dzieciństwo/ też Nierozprawność	
Infantaria,	Poloznica.	
Alloqui,	Mówić kim.	
Affatur Deos.	Dziękuję P. Bogu.	
Affabilis,	Dobrotliwy/ ludzki skłonny.	
Affabilitas,	Ludzkość/ skłonność, cnota.	
Profarri,	Pierwszy mówić.	
Præfatio,	Przedmowa.	
Fator, aris,	Wiele mówić/ kłócić.	
Fascia,	Podwieszki, albo pas sukieny.	
Fasciæ orbis,	Niebieskie koła albo obrązy,	
Fascia lecti,	Ściółna.	
Fascia pectoris,	Zalotka.	
Fasciæ iunci,	Wieżanka wiezu. podwieszki.	
Fascio,	Zwieszać/ powieć.	
Fascis huius Fascis,	Wioząca/ sнопcecz.	
Fasces,	Urząd, zwierzchność.	
	Fascicu	

158.	I. ante M.
Impransus, a, um,	Który jeszcze nie obiedwał.
Impraesentiarum,	Na ten czas a na ten. (Slego.)
Improlis. & Improlus,	Który jeszcze nie ma prądu nie
Imus, a, um,	Naniszy, naspodnieyzy,
	I. N.
Inachus,	Pierwszy Bról Arginski.
Inaduersum,	Na przeciwko.
Inadulabilis,	Który sobie nie da pochlebować.
Inaffectatus,	Nie pyśny.
Inanis & hoc inane,	Prożny/daremny.
Obinanis,	Zwierzchu prożny, niepełny.
Inaniloquus,	Sarmomowny/pletliwy.
Inaniæ	Prożności/nieczemności.
Inanio, nis, inaniui,	Prożnuie.
Inanitus,	Wyprożniony.
Inanescere,	Prożnym bydz.
Exinanio,	Wyprożniam, vpolarzam sie.
Exinanitus,	Wyprożniony.
Inapparitio,	Nieprzygotowanie.
Inargentatus,	Posrebrzony.
Inargute, adu:	Nietrafnie/niemisternie.
Inasatus,	Nieopiekty.
Induris, huius inauris,	Na vsnice nieiakie ochedo.
	żenieza vsne ze złota albo ze srebra pospolicie cygani
	miewaia koleczya albo pierścianti.
Inauritus,	Bez vsny który nie ma vsu.
Inauro,	Pozłacam.
Inauspicatus,	Niefortunny.
Inceduus.	Niegodzacy sie ku siedzeniu.
Incalidus,	Niechytty,
	Incastu,